

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№3/2026

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2026

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 25.09.2026 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 25.09.2026 г. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhn L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 25.09.2026 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS		
БАҚЫТЗХАНОВА А.К.	The problem of Professional Language in Scientific Publications of the International Database Scopus	7
ЕРСҰЛТАНОВА Қ.Ж.	Қазақ тілінің цифрлық медиакөңістіктегі тіл тазалығы	23
ИМАНБЕРДІ С.Қ. ӘБДУӘЛИҰЛЫ Б.	Қазақ кісі есімдері: отбасы және демография	32
КЕСІКБАЕВА Ә. ЕСЕНОВА Қ.Ө. ИСМАИЛОВА Ф.К.	Қазақ очерктерінің типтік түрлері және жолсапар очерктерінің прагматикасы	42
МУСАЕВ Ә.С. АМАНГЕЛЬДИН Е.А. АЛКЕБАЕВА Д.А.	Адам мен жасанды интеллект коммуникациясы: тілдік имитация және иллюзия	54
НУРБАЕВА А.М. БАЙСЫДЫК И.Б. АҚЫБАЕВА Н.Н.	Генеративный искусственный интеллект в рекламном дискурсе: языковые сдвиги и трансформация голоса бренда	65
NURDAULET P. BIRAY N. MAULET A.	Theoretical Foundations of the Linguoculturological Study of Kui-anyz texts: Language and Culture, Linguocultural Unit, Concept, Symbol, and Cultural Code	78
ОРАЗБАЕВА Ф.Ш. РЫСҚҰЛОВА А.Д. ПЕРТАЕВА Ә.К.	Қазақ, орыс және ағылшын дискурсындағы генеративті семантика: салыстырмалы-типологиялық талдау	89
РАҚЫМҒАЛИЕВА А.О. ИСАКОВА С.С. МУХАМЕДЖАНОВА Г.Т.	Қазақ тіл білімінде когнитивтік терминтаңымның қалыптасуы мен дамуы	102
SAURBAYEV R.ZH. PASHAN D.M.	The Manifestation of Emotive and Evaluative Dimensions in Lexical Usage within the Context of Communication	111
СНАБЕКОВА М.М. НУРТАЕВА А.Б.	Қазақ және ағылшын тіліндегі жеке жұлдыздардың халықтық космонимдік атаулары жайында	124
ТҰЯҚБАЙ Т. ТҰЯҚБАЕВА Р. ТОЙБЕКОВА С.	Абай шығармаларындағы «е» көмекші етістігінің эволюциясы	133
ӘДЕБИЕТТАНУ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / LITERATURE STUDIES		
АЙМҰХАМБЕТ Ж.Ә. НУРДАУЛЕТОВА Б.И. БЕКЕЕВА Н.Ж.	Алтай оронимі мен Ертіс гидронимі: фольклорлық нұсқалар және этимологиялық талдау	146
АЛМАСХАНҚЫЗЫ А. СЕЙІТОВА Б.Б. МЕЛЬНИК С.	Асқар Алтай прозасындағы интермәтін және ұлттық семиосфера	158

ҚОРҒАНБЕКОВ Б.С. ДАУЛЕТ Л.	Мырзашөл өңірі қазақтарының фольклоры: жанрлық жүйесі мен мәдени-танымдық ерекшелігі	173
KARBOZOV E.K. NOGAIBEK KYZY L.	Semiotic and Symbolic Significance of Sacred Notions in Wedding Ritual Folklore	184
ДИЛЬДЕБАЕВА Ж.Ш. АХМЕТ К.С.	Әдебиеттегі кроссвер жанры және қазіргі қазақ прозасы	196
ЖОРАШОВА А.М. АЙТУГАНОВА С.Ш. ТАМАБАЕВА Қ.Ө.	Қазіргі қазақ прозасындағы метанарратив: Айгүл Кемелбаева шығармаларының құрылымдық ерекшеліктері	207
ЖУМАГЕЛДИН Ж.Ш. ЖАРЫЛҒАПОВ Ж.Ж. КЕНЖЕГАЛИЕВ С.А.	Қазақ анималистік прозасындағы баяндау формаларының құрылымы	218
ИСИНА Н.У. НУРМАНОВА Ж.К. ЖАПАНОВА М.Е.	Авторская стратегия в малой прозе Умит Тажкен	227
МИРАЗОВА М.Н. БОЛТАНОВА Ж.	Қазылық тауының көркем санадағы пішіні	243
ОРАЗХАН Н.Н. ДАРИБАЕВ С.Д. МАХАНБЕТҚЫЗЫ А.	*Қорқыт ата бейнесін медиакеңістікте жандандыру мәселесі	252
САДЫҚ А.С.	Қазақ ғашықтық ән өлеңдерінің поэтикалық типологиясы	262
САПАШ Ш.Б. ТАХАН С.Ш.	Методологические подходы к изучению казахской драматургии в отечественном литературоведении 1960–1980-х годов	273
СИРЯЧЕНКО В.В. БАЗЫЛОВА Б.К. СЕКЕЙ Ж.	Возможности и вызовы интеграции искусственного интеллекта и визуализации данных в изучение эволюции казахской литературы	284
ТОҚТАРБАЙ Е. Н. ӘУБӘКІРОВА Қ.А. ТОҚСАМБАЕВА А.О.	Шәкәрім поэзиясындағы «оян» мотиві	294
UTESHOVA A.A. MATBEK N.K.	Mystical Chronotope and Mythical Symbolism in Contemporary Kazakh Youth Prose	305
ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ / МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ / METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE		
АСҚАРОВА Г.С. КАРИБЕКОВА А.Ж. АЙТОВА Ж.Ж.	Цифрлық гуманитаристика аясында ежелгі дәуір әдебиетін оқытудың жаңа парадигмасы	315
САТКЕНОВА Ш. ТЛЕУБАЕВ С. Б.	Мультимедиялық құралдар арқылы қазіргі қазақ әңгімелерін оқытудың ерекшелігі	328

*Е. Н. ТОҚТАРБАЙ¹ Қ. А. ӘУБӘКІРОВА² А. О. ТОҚСАМБАЕВА³ Шәкәрім университеті, Семей, Қазақстан^{1,2,3}(e-mail: yeldos@toktarbay.com¹, kz.aubakirova@gmail.com², aiman-63@mail.ru³)

ШӘКӘРІМ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ «ОЯН» МОТИВИ

Аңдатпа. Мақалаға қазақ поэзиясына өз өрнегін салған философ ақын, Абай ақындық мектебінің бас шәкірті Шәкәрім Құдайбердіұлы поэзиясы арқау болған. Мақалада ақын поэзиясындағы «ояну» мотивінің поэтикалық және дүниетанымдық табиғаты қазіргі гуманитарлық ғылымдағы постотарлық әдебиет теориясы аясында кешенді түрде талданады. Ақын шығармашылығы ұлттық әдебиет тарихында ресми түрде ақталған кезеңнен бері тұрақты зерттеліп келе жатқанына қарамастан, оның поэзиясындағы рухани тәуелділік, сана бодандығы, ішкі ояну және ой еркіндігі мәселелері постотарлық теориялық тұрғыдан арнайы қарастыруды қажет етеді.

Зерттеудің мақсаты – Шәкәрім поэзиясындағы «ояну» мотивін тек ағартушылық немесе моральдық үндеу ретінде ғана емес, отарлық жағдайда қалыптасқан ұлттық сананы серпілтуге бағытталған көркем-танымдық концепт ретінде анықтау. Осы мақсатқа жету үшін ақынның дидактикалық-философиялық өлеңдері, ғылым, надандық, адамдық, жауапкершілік, білім мен билік арақатынасы туралы ойлары поэтикалық мәтін негізінде талданады.

Мақалада мәтіндік-герменевтикалық, поэтикалық-структуралық, семантикалық және концептуалдық талдау әдістері қолданылып, оян мотивінің лирикалық субъектіні қалыптастырудағы, поэтикалық үндеуді ұйымдастырудағы, этикалық бағдар берудегі және ұлттық сананы оятудағы қызметі айқындалады. Сонымен қатар, салыстырмалы-типологиялық тәсіл арқылы Шәкәрім поэзиясындағы оян идеясының қазақ ағартушылық дәстүріндегі орны мен өзіндік ерекшелігі көрсетіледі.

Зерттеу нәтижесінде Шәкәрім шығармашылығы постотарлық әдебиет теориясы тұрғысынан рухани деколонизацияның көркем формасы ретінде негізделеді. Ақын поэзиясындағы ояну мотиві сыртқы отарлық үстемдіктен бұрын саналық тәуелділікті еңсеруге бағытталған ішкі қарсылық дискурсы ретінде қарастырылады.

Ғылымды абсолютті игілік деп қабылдамай, оны адам ниетіне тәуелді күш ретінде пайымдауы Шәкәрімді білім мен билік қатынасын сыншыл тұрғыда бағалаған ойшыл деңгейіне көтереді.

Мақала Шәкәрім поэзиясын қазіргі постотарлық зерттеулер контекстінде қайта пайымдауға, оның көркемдік және философиялық әлеуетін жаңа теориялық қырынан тануға үлес қосады. Зерттеу нәтижелері қазақ әдебиеттану ғылымындағы Шәкәрімтану бағытын әдіснамалық тұрғыда байытып, ақын мұрасын заманауи гуманитарлық ой кеңістігімен сабақтастыра қарастыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Шәкәрім Құдайбердіұлы, мотив теориясы, оян мотиві, постотарлық әдебиет, интеллектуалдық сана, тарихи жад, ар кодексі.

¹Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті қаржыландыратын BR28712491 «Шәкәрім Құдайбердіұлының рухани мұрасын әдеби-мәдени, тарихи-этнографиялық, географиялық, лингвистикалық тұрғыдан кешенді зерттеу: цифрлық интеграция және этнотуризм» атты ғылыми жоба аясында әзірленді.

Кіріспе. Ақын, философ, Алаш ұлт азаттық қозғалысының Орталық тұлғасы Шәкәрім Құдайбердіұлы поэзиясы – қазақ әдебиетінің алтын қорына енген рухани қазына. Оның шығармалары ұлттық ойлау жүйесі, тарихи жад пен этикалық танымның көркем көрінісі болып табылады. Ақын шығармашылығы қазақ сөз өнерінің дамуында классикалық деңгейге көтерілген құбылыс ретінде бағаланады. Оның поэзиясы терең философиялық мазмұнымен, адам, қоғам, ғылым, мораль, дін, тарих мәселелерін кең аяда жан-жақты қамтуымен ерекшеленеді [1, 33]. Шәкәрім мұрасы – дәстүр мен жаңашылдықты, ұлттық рух пен әмбебап адамзаттық құндылықтарды ұштастырған көркем ой жүйесі.

Шәкәрім шығармашылығы XX ғасырдың алғашқы жартысында саяси себептермен ұзақ уақыт ғылыми айналымнан тыс қалды. Ақын есімі мен еңбектері кеңестік идеологияның қатаң бақылауы жағдайында ресми түрде мойындалмай, тыйым салынған мұра қатарында қалды. Тек XX ғасырдың соңында, нақтырақ айтқанда, 1989 жылы Шәкәрімнің ресми түрде ақталуынан кейін ғана оның поэзиясы мен философиялық еңбектері ұлттық әдебиеттану ғылымында жүйелі түрде зерттеле бастады [2, 19]. Осы кезеңнен бері ақын мұрасы текстологиялық, биографиялық, философиялық, діни-этикалық, салыстырмалы әдебиеттанулық тұрғыда қарастырылып, көптеген ғылыми еңбектерге арқау болды. Дегенмен, Шәкәрім поэзиясын зерттеу ісі белгілі бір деңгейде дәстүрлі әдіснамалық шеңберде қалып қойғанын да атап өту қажет. Көп жағдайда ақын шығармашылығы ағартушылық, мораль философиясы, дін мен иман мәселелері немесе Абай дәстүрінің жалғасы ретінде ғана пайымдалып келеді [3, 7]. Бұл бағыттағы зерттеулер Шәкәрім мұрасының мәнін ашуда маңызды болғанымен, оның поэзиясындағы тарихи сана, отарлық жағдайдағы ұлт тағдыры, рухани тәуелділік пен азат ой мәселелері толық көлемде зерделенді деп айту қиын. Осы тұрғыдан алғанда, қазіргі гуманитарлық ғылымдағы жаңа бағыттардың бірі – постотарлық әдебиет теориясы аясында Шәкәрім поэзиясын қайта пайымдау өзекті болып табылады.

Постотарлық теория отарлық тәжірибеден өткен халықтардың әдебиетіндегі билік, үстем дискурс, танымдық тәуелділік, рухани бодандық, ұлттық өзіндік сананың қалыптасуы сияқты мәселелерді талдауға мүмкіндік береді. Қазақ қоғамы да XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында отарлық қысым мен рухани трансформацияны бастан өткергені белгілі. Ал Шәкәрім поэзиясы дәл осы тарихи кезеңдегі ұлттық сананың ішкі күйзелісін, ой еркіндігіне ұмтылысын, «ояну» идеясын терең көркемдік деңгейде бейнеледі.

Ақынның надандықты сынауы, ғылым мен ақылға үндеп, адамдық пен ар-ұятты басты өлшем етуі – тек жеке моральдық бағдарлама емес, отарлық жағдайдағы рухани тәуелділіктен арылуға бағытталған ішкі қарсылық формасы ретінде де қарастыруды талап етеді. Шәкәрімнің «ояну» мотиві, білім мен ғылымға қатысты ұстанымдары, залымдық пен зұлым билікке қатысты астарлы ойлары постотарлық дискурс тұрғысынан ұлттық сананы серпілтуге бағытталған көркем стратегия ретінде танылуы мүмкін.

Сондықтан Шәкәрім поэзиясын постотарлық әдебиет теориясы аясында зерттеу – ақын мұрасына сырттан таңылған бағалардан арылып, оның шығармашылығын тарихи-әлеуметтік контекстпен сабақтастыра отырып, жаңа қырынан тануға жол ашады. Мұндай тәсіл Шәкәрім поэзиясындағы ояну идеясын, ғылым мен адамдық жауапкершілік концепциясын, ұлттық болмыс пен рухани еркіндік мәселелерін тереңірек ашуға мүмкіндік береді. Осылайша, ақын мұрасы тек өткеннің ескерткіші емес, қазіргі заманғы гуманитарлық ой үшін де өзектілігін жоғалтпаған интеллектуалдық кеңістік ретінде қайта бағалануға тиіс.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Жалпы Шәкәрім Құдайбердіұлының әдеби-философиялық мұрасы – қазақ рухани мәдениетінің іргелі арналарын құрайтын күрделі де көпқырлы құбылыс. Ақын шығармашылығы тәуелсіздік жылдарынан бастап жүйелі түрде зерттеліп, оның поэтикасы, дүниетанымы, философиялық-этикалық концепциясы, тілдік ерекшелігі мен рухани сабақтастығы әр қырынан зерделене бастады. Осы бағыттағы іргелі зерттеулердің қатарында Ш.Сәтбаева, Б.Әбдіғазизұлы, А.Еспенбетов, Б.Момынова еңбектері айрықша орын алғанын атауға болады. Мысалы, Ш.Сәтбаева зерттеулерінде

Шәкәрім шығармашылығы ұлттық әдеби дәстүр мен әлемдік философиялық ой жүйесі аясында қарастырылады [4, 46]. Ғалым ақын поэзиясындағы адамгершілік, ар-ұждан, иман, әділет категорияларын негізгі өзек ретінде алып, Шәкәрім дүниетанымының сопылық және шығыстық философиямен сабақтастығын терең талдайды. Ал Б.Әбдіғазизұлы Шәкәрім поэзиясының көркемдік жүйесін, жанрлық табиғатын, өлең құрылымы мен стильдік ерекшеліктерін арнайы қарастырған зерттеушілердің бірі [5, 147]. Ғалым ақын шығармаларындағы дәстүр мен жаңашылдық арақатынасын, поэтикалық тілдің байлығын, символдық бейнелер жүйесін талдай отырып, Шәкәрімнің қазақ жазба әдебиетіндегі жаңаша көркемдік сапа қалыптастырғанын айқындайды. Әбдіғазизұлы еңбектері Шәкәрім поэзиясын эстетикалық тұрғыдан зерделеуімен ерекшеленеді.

Әдебиетші А.Еспенбетов еңбектерінде Шәкәрім шығармашылығы тарихи-әдеби процесс контекстінде қарастырылады. Зерттеуші ақын мұрасын ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ ғасыр басындағы қоғамдық-әлеуметтік ахуалмен, Алаш идеяларымен, ағартушылық оймен байланыстыра талдайды. Еспенбетов Шәкәрім поэзиясындағы ұлттық сана, тарихи жады, елдік мұрат мәселелеріне ерекше мән беріп, ақын шығармашылығын ұлттық әдеби дамудың маңызды кезеңі ретінде бағалаған. Лингвист Б. Момынова зерттеулерінде Шәкәрім шығармалары лингвистикалық және когнитивтік тұрғыдан қарастырылады. Ғалым ақын тіліндегі ұғымдық жүйені, діни-философиялық терминдердің қолданысын, концепт деңгейіндегі мағыналық құрылымдарды талдай отырып, Шәкәрім поэзиясының терең семантикалық қабаттарын ашады [7, 93]. Момынова еңбектері Шәкәрім тілінің ұлттық дүниетаныммен тығыз байланысын ғылыми негізде дәлелдеуімен құнды екенін айтуға болады.

Ал осы зерттеу жұмысы барысында Шәкәрім Құдайбердіұлы поэзиясындағы «оян» мотивінің поэтикалық және философиялық қызметін кешенді түрде ашу мақсатында әдебиеттану ғылымында орныққан бірқатар теориялық және аналитикалық әдістер қолданылды. Әуелі мәтіндік-герменевтикалық талдау әдісі пайдаланылды. Аталған әдіс арқылы ақын өлеңдерінің ішкі мағыналық құрылымы, астарлы идеялары, символдық жүйесі мен дүниетанымдық мазмұны мәтін контекстінде қарастырылды. Бұл тәсіл оян мотивінің тек тақырыптық белгі нышан емес, тұтас көркемдік концепт ретінде қалыптасуын ашуға мүмкіндік берді.

Екіншіден, поэтикалық-структуралық талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс өлеңнің композициялық құрылымын, лирикалық субъектінің позициясын, интонациялық ерекшеліктерін, қайталау, қаратпа сөз, бұйрық рай формалары сияқты поэтикалық тетіктердің оян мотивін күшейтудегі қызметін анықтауға бағытталды.

Үшіншіден, семантикалық талдау әдісі негізге алынды. Өлең мәтініндегі «ояну», «надандық», «ғылым», «ақыл», «адам» ұғымдарының мағыналық өрісі айқындалып, олардың өзара байланысы мен мәтін ішіндегі функционалдық жүктемесі талданды. Бұл әдіс оян мотивінің танымдық және этикалық мазмұнын тереңірек түсіндіруге мүмкіндік берді.

Төртіншіден, концептуалдық талдау әдісі қолданылды. Ақын поэзиясындағы ғылым, адам, мораль, жауапкершілік ұғымдары өзара байланысқан тұтас концепт ретінде қарастырылып, оян мотивінің дүниетанымдық жүйедегі орны айқындалды.

Бесіншіден, салыстырмалы-типологиялық әдіс ішінара пайдаланылды. Бұл әдіс арқылы Шәкәрім поэзиясындағы оян мотивінің қазақ ағартушылық поэзиясындағы (Абай дәстүрі) ортақ және дара сипаттары анықталып, ақындық ерекшелігі көрсетілді.

Алтыншыдан, әдеби-философиялық интерпретация әдісі қолданылды. Өлеңдегі ғылымның амбивалентті табиғаты, білім мен зұлымдықтың арақатынасы, адамдық жауапкершілік мәселелері философиялық тұрғыда пайымдалып, поэтикалық мәтіннің экзистенциялық қырлары ашылды. Сонымен қатар, жүйелеу және жинақтау әдістері арқылы алынған тұжырымдар біртұтас ғылыми қорытындыға біріктірілді.

Талқылау мен бақылау. Көркем әдебиетте мотив ұғымы шығарманың идеялық өзегін құрайтын, қайталанып отыратын мағыналық құрылым ретінде танылады. Әсіресе

ағартушылық бағыттағы поэзияда мотив белгілі бір тарихи-әлеуметтік сұраныстан туындап, автордың дүниетанымын жүйелі түрде танытады. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетінде «оян» мотиві ұлттық сананың серпілісін бейнелейтін жетекші көркемдік тетікке айналған-тын.

Ақын Шәкәрім Құдайбердіұлы поэзиясында бұл мотив ұрандық сипаттан гөрі философиялық мазмұнмен тереңдеген. Ақын адамды сыртқы әрекетке емес, ішкі рухани сергектікке, саналы ойлауға, білім мен арға негізделген өмірге шақырады. Сондықтан Шәкәрім поэзиясындағы «оян» мотивін теориялық тұрғыдан анықтап, оның қызметін нақты көркем мәтін арқылы талдау – ақын мұрасын терең түсінудің маңызды бағыты [3, 55]. Әдебиеттануда мотив – шығарманың идеялық-мағыналық жүйесінде қайталанып отыратын, кейіпкер әрекеті мен авторлық позицияны байланыстыратын тұрақты ұғым [8, 79]. «Оян» мотиві – рухани немесе интеллектуалдық сергектікке көшу үдерісін білдіретін көркемдік категория [8, 80]. Ол көбіне «ұйқы – ояну», «надандық – білім», «селқостық – жауапкершілік» сияқты т.с.с. бинарлық оппозициялар арқылы танылады. Мысалы, Шәкәрім поэзиясында «оян» мотиві – адам санасының жетілуін, рухани жауапкершіліктің артуын, сондай-ақ білім мен ой еңбегіне бет бұруды бейнелейді. Бұл мотив ақын шығармашылығында бір сәттік серпіліс қана емес, үздіксіз рухани қозғалыс ретінде көрініс табады.

Ақын поэзиясындағы «Оян» мотивінің негізгі поэтикалық қызметтерін әдеби-теориялық тұрғыдан қарастырайық. Жалпы Шәкәрім поэзиясындағы «оян» мотиві бірнеше қызмет атқарады: бірінші, дүниетанымдық қызмет. Ояну арқылы адам өзін, өмірдің мәнін, қоғамдағы орнын таниды. Екінші, ағартушылық қызмет. Ақын оянуды білім мен ғылым арқылы жүзеге асатын үдеріс деп түсіндіреді. Үшінші, этикалық қызмет. Ояну – ар-ұжданның іске қосылуы, әділет пен адалдыққа бет бұру мағынасында сипатталады. Төртінші, ұлттық сана қызметі. Яғни, жеке адамның оянуы – тұтас қоғамның жаңғыруына бастайтын алғашқы қадам.

Тегінде, Шәкәрім Құдайбердіұлы поэзиясындағы «оян» мотивінің поэтикалық қызметі көпқабатты әрі жүйелі құрылған. Мәселен, ақын шығармаларында мотив бір ғана тақырыптық белгі емес, өлең құрылымын, лирикалық субъектінің позициясын және оқырманмен қатынас тәсілін айқындайтын негізгі поэтикалық тетік қызметін атқарады. Мотивтің басты поэтикалық функцияларын былайша жіктеуге болады:

Бірінші, лирикалық субъектіні қалыптастыру қызметі деп шартты қарайық. Оян мотиві Шәкәрім поэзиясында лирикалық субъектіні пассив бақылаушыдан белсенді ой иесіне айналдырады. Ақын «мен» арқылы сөйлей отырып, өз тұлғасын абсолютті ақиқат иесі ретінде емес, оянып үлгерген, бірақ әлі де ізденісте жүрген адам ретінде көрсетеді. Әсіресе, 1904-1907 жылдары Абай ақын өмірден өткеннен кейінгі шақта жазған өлеңдерін де дамушы бейнесінің әр түрлі сипатын байқауға болады. Бұл мотив лирикалық кейіпкерді ойланған, күмәнданған, өзін де, қоғамды да сынай алатын тұлға деңгейіне көтереді. Сөйтіп, «оян» мотиві лирикалық субъектінің рефлексиялық болмысын қалыптастырады.

Екінші, поэтикалық үндеуді ұйымдастыру қызметі. «Оян» мотиві өлеңнің интонациялық табиғатын анықтайды. Шәкәрім поэзиясында бұл мотив көбінесе лепті сөйлем, бұйрық рай формалары немесе тікелей қаратпа сөздер арқылы көрінеді. Мұның нәтижесінде өлең тек эстетикалық көркем мәтін ғана емес, үндеу сипаты басым поэтикалық актіге айналады. Ақын оқырманмен сырттай сырласпайды, оны тікелей диалогқа тартады. Осы тұрғыдан алғанда, оян мотиві поэзияны монологтан диалогқа айналдыратын қызмет атқарады.

Үшінші, танымдық (гносеологиялық) қызметі. «Оян» мотивінің маңызды поэтикалық қызметтерінің бірі – таным процесін көркем бейнелеу. Шәкәрім шығармаларында ояну деген надандықтан арылу, білім алу, Алланың дидарын көру, ақиқаттан ізденіске өту, сенімсіз қабылдаудан саналы ұғынуға бет бұру т.б. құндылық ретінде айқын көрініс табады. Поэзияда ғылым, ақыл, ой ұғымдарының метафоралануы – осы танымдық қызметтің көркем нәтижесі. Өлең табиғаты оқырманын ойлауға мәжбүрлейді.

Төртінші, этикалық бағдар беру қызметі. «Оян» мотиві Шәкәрім поэзиясында тек ақыл-ойға бағытталмаған. Адамгершілік жақсы қасиет пен «Толық адам» құндылығына да бағытталған. Ояну – мінезді түзеу, жауапкершілікті мойындау, жағымсыз қылық сияқты этикалық әрекеттермен сабақтас беріледі. Бұл мотив арқылы адамдықтың өлшемін, ар мен ұяттың поэтикалық моделін, рухани жетілу жолын көрсетеді. Сөйтіп, оян мотиві Шәкәрім поэзиясында моральдық компас қызметін атқарады.

Бесінші, ұлттық сананы ояту қызметін де анық байқаймыз. Шәкәрім поэзиясында оян мотиві тек жеке адамның табиғатымен ғана шектелмейді. Ол «қазақ», «ел», «жұрт» ұғымдарымен ұштаса отырып, ұлттық сананы серпілтуге бағытталады. Поэтикалық тұрғыдан бұл мотив жеке тағдырды ұлт тағдырымен байланыстырып, жеке адамның басындағы өкінішті тарихи сабаққа айналдырады. «Мұтылғанның өмірі» поэмасы тек өз өмірін ғана суреттеген шығарма емес, XX ғасыр бас кезіндегі қазақ зиялыларының аянышты тағдырын танытатын туынды деп тануға болады. Жалпы осы поэмасы оян мотивінің әлеуметтік-поэтикалық қызметін ерекше атқарған.

«Жасымнан жетік білдім түрік тілін» өлеңінің мазмұнына назар аударсақ:

Оятқан мені ерте Шығыс жыры,

Айнадай айқын болды әлем сыры.

Талпынып орыс тілін үйренумен

Надандықтың тазарып, кетті кірі [9, 62]. Бұл өлең – Шәкәрімнің интеллектуалдық өмірбаяны ғана емес, рухани ояну концепциясының көркем көрінісі. Ақын өз білім жолын көрсету арқылы оянудың негізгі тетігі – тіл, оқу, ізденіс екенін дәлелдейді. Өлеңде ол шығыс және батыс мәдениетін қатар меңгеруге ұмтылғанын айтады. Мұнда «оян» мотиві жеке бастың таным көкжиегін кеңейту арқылы жүзеге асады. Ақын үшін ояну – бір ғана ұлттық шеңберде қалмау, әлемдік оймен тілдесу. Бұл – қазақ поэзиясында сирек кездесетін интеллектуалдық сергектік моделінің көрінісі.

«Сен ғылымға болсаң ынтық» өлеңі – Шәкәрім Құдайбердіұлы поэзиясындағы ғылым, ояну және адамдық жауапкершілік идеяларын ең толық, ең жүйелі түрде жинақтаған дидактикалық-философиялық өлеңдердің бірі [10, 39]. Бұл өлеңді жай «насихат» деп қабылдау тарлық етеді. Осы өлеңде терең поэтикалық концепция, күрделі этикалық жүйе және ояну мотивінің көпсатылы қызметі бар. Шәкәрім дидактизмді бейнелі салыстыру, табиғат метафоралары, парадокстық ой мен риторикалық сұрақтар арқылы көркем деңгейге көтереді.

Толғауда табиғат образдары тұтас бір этикалық кодекс жасағанын көреміз. Мысалы, күн – надандық қараңғылығын адамдық таңыңа айналдыратын жарық, түн – перде, от – жылу, үміт ретінде бейнеленсе, жер, жел, су т.б. метафоралар арқылы Шәкәрім оянған адамның мінез моделін жасайды [11, 312]. Яғни, ояну – мінездің, болмыстың, қоғаммен қарым-қатынастың толық өзгеруі.

Ақын осы өлеңінде:

Білген ердің бол шәкірті,

Білмегенді қыл шәкірт.

Үйренуге қылма намыс,

Үйретуге болма кер [12, 104], – деп тағы да білім алуға, ізденуге шақырады. «Оян» мотивінің ағартушылық сипаты басым түседі. Ойшыл ақын ғылымның амбивалентті табиғатын асқан шеберлікпен ашып, «Дүниені түзетуші, һәм бұзушы – бір ғылым» деп түйіндеген. Бұл – Шәкәрім ойшылдығының ең биік нүктесі. Бір сөзбен айтқанда, аталған өлең Шәкәрім поэзиясындағы ояну философиясының манифесі.

«Насихат» өлеңі – Шәкәрім поэзиясындағы «оян» мотивінің моральдық-этикалық қырын айқын көрсететін көркем мәтін. Өлеңде ақын адамды өмірдің алдамшы қызығына алданып қалмай, терең ойға, ар тазалығына шақырады. Мұнда ояну дүниенің өткіншілігін түсіну арқылы жүзеге асады. Ақын оқырманды өз-өзіне есеп беруге, жалған құндылықтан арылуға, рухани байлықты бірінші орынға қоюға үндейді. Бұл – «оян» мотивінің тәрбиелік қызметін айқындайды.

«Ғылым бір кенің ғой» деген өлеңде оян мотиві тікелей білім мен ғылым ұғымымен байланыстырылады. Шәкәрім ғылымды сарқылмас қазына ретінде сипаттай отырып, надандықты рухани ұйқы күйі ретінде бағалайды [11, 40]. Ақын үшін ғылым – адамды қараңғылықтан шығаратын, ойды оятатын күш. Өлеңде білімге ұмтылу тек жеке жетістік емес, қоғамдық жауапкершілік ретінде танылады. Бұл тұрғыдан алғанда, оян мотиві әлеуметтік мәнге ие болып, ұлттың болашағын айқындайтын факторға айналады.

«Адамдық борышың» өлеңі – ақын поэзиясындағы адам, қоғам және рухани жауапкершілік мәселелерін жинақтаған бағдарламалық туындылардың бірі. Бұл шығарма Шәкәрімнің этикалық-философиялық дүниетанымын айқын көрсетіп, оның «ояну», «адам болу», «қоғам алдындағы парыз» ұғымдарын көркем поэзия тілімен жүйелеп берген. Өлеңнің негізгі өзегі – адамдық борыш ұғымы [13, 5]. Шәкәрім үшін адамдық борыш жеке басының қамын ғана ойлау емес, қоғамнан оқшау рухани ізденіс те емес, адам ретінде өмір сүрудің моральдық өлшемі. Ақын адамдық борышты халыққа қызмет ету, әділеттілікке ұмтылу, ар-ұятты сақтау ұғымдарымен тығыз байланыстырады. Бұл борыш – сырттан таңылған міндет емес, саналы түрде мойындалған ішкі жауапкершілік [10, 81].

Профессор Ө.Әбдиманұлының пікіріне сүйенсек, «Адамдық борышың» өлеңі Шәкәрім поэзиясындағы оян мотивінің логикалық жалғасы іспетті. Егер ояну – сананың серпілісі болса, адамдық борыш – сол серпілістің іс-әрекетке айналған формасы [14, 31]. Ақын адамды оянуға, ойлануға, содан кейін әрекет етуге шақырады. Бұл тұрғыда өлеңдегі борыш ұғымы оятылған сананың этикалық нәтижесі ретінде көрінеді.

Постотарлық әдебиеттің басты белгілерінің бірі – «біз кімбіз?» деген сұрақтың үздіксіз қойылуы. Ұлттың тілі, діні, дүниетанымы, салт-дәстүрі отарлық тәжірибеден кейін қайта қаралып, әдебиет ұлттық болмысты жаңғырту мен қайта құрастыру алаңына айналады. Бұл үдеріс көбіне идеализация емес, сыншыл пайым арқылы жүзеге асады [15, 63]. Постотарлық әдебиет теориясы тұрғысынан қарағанда, Шәкәрім шығармашылығы қазақ әдебиетіндегі рухани деколонизацияның қайнар көзі деп бағалануға тиіс. Мысалы, оның «Қалқаман-Мамыр», «Еңлік-Кебек», «Нартайлақ-Айсұлу» поэмалары, «Әділ-Мәрия» романы және «Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі» (1911), «Мұсылмандық шарты» (1911) деген ғылыми еңбектерінде ұлттық идентификация сауалына жауап іздегенін байқаймыз. Осы аталған шығармаларында ұлттық код пен болмыс туралы ақын өз тұжырымын ғылыми тұрғыда дәлелдеп, нақтылықпен айқындаған [16, 549]. Ақын отарлық билікті ашық саяси ұранмен әшкерелеуге ұмтылмайды, керісінше, оның ең қауіпті салдарын – саналық тәуелділікті, ой еркіндігінің тұмшалануын, рухани енжарлықты поэтикалық-философиялық деңгейде талдайды. Бұл – постотарлық теорияда маңызды орын алатын «көрінбейтін үстемдік» мәселесімен толық үндес құбылыс.

Нәтижелер. Шәкәрім поэзиясындағы ояну мотиві постотарлық контексте отарланған сананың серпілісі ретінде түсіндірілуі мүмкін. Ақын үшін ояну – тек білім алуға шақыру емес, дайын таным үлгілерін, сырттан таңылған ақиқаттарды сын тұрғысынан қайта қарау әрекеті [10, 38]. Бұл тұрғыдан алғанда, Шәкәрім ағартушылығы метрополиялық білім жүйесін соқыр түрде қабылдау емес, ұлттық ойлау дербестігін қалпына келтіруге бағытталған ішкі қарсылық формасы болып табылады.

Постотарлық теорияда кең таралған «ішкі отарлану» ұғымы Шәкәрім шығармашылығында ерекше көркемдік шешім табады. Ақын надандықты жеке адамның кемшілігі ретінде емес, тарихи жағдайда қалыптасқан ұжымдық психологиялық дерт ретінде көрсетеді [16, 552]. Ол халықты айыптамайды, бірақ санасыздықты ақтамайды. Осы арқылы Шәкәрім поэзиясы отарлық жүйенің ең тұрақты тірегі – өз еркіндігін сезінбейтін сана екенін дәл бейнелейді.

Шәкәрімнің ғылым туралы пайымдары да постотарлық тұрғыда аса мәнді. Ақын ғылымды әмбебап құтқарушы күш ретінде абсолюттендірмейді. Керісінше, «дүниені түзетуші һәм бұзушы – бір ғылым» деген тұжырымы арқылы ол білімнің билікпен, зорлықпен, үстемдікпен ұштасу қаупін алдын ала ескертеді. Бұл – постотарлық теориядағы білім мен билік қатынасы мәселесіне сай келетін терең философиялық

көзқарас [17, 8]. Шәкәрім үшін басты мәселе – ғылымның кімнің қолында, қандай ниетпен қолданылатыны.

Сонымен қатар, Шәкәрім поэзиясы постотарлық әдебиетке тән мәдени гибридтіліктің айқын үлгісін көрсетеді. Ақын шығыстық мораль философиясын, исламдық дүниетанымды, қазақтың дәстүрлі этикалық ұстанымдарын және батыстық рационал ойлау элементтерін бір поэтикалық жүйеге тоғыстырады. Бұл синтез отарлық жағдайда ұлттық мәдениеттің тек қорғану емес, өзін-өзі жаңғырту стратегиясын жүзеге асыруының көрінісі ретінде бағалануы тиіс. Ақын шығармашылығындағы дін мәселесі де «Оян» мотивінің негізгі элементі ретінде сипатталады. Профессор Е.Саурықов пікіріне сүйенсек, «Шәкәрімнің дүниетанымының негізгі ерекшелігі – дін және руханилық мәселесін қарастырумен өзіндік рухани-құндылықтық категориялардың жүйесі нұсыну болды. Ойшылдың рухани ізденістері бүгінгі күннің талаптары тұрғысынан қарасаңда құндылығымол рухани мұра. Ол адамдар бойындағы имандылық, діни-рухани тазалық мәселелерін қарастыра отырып, бірқатар ұсыныстары мен тұжырымдарын ұсынған» [18, 146]. Осылайша, Шәкәрім шығармашылығы постотарлық әдебиет теориясы аясында қарастырылғанда, ол тек ағартушы ақын немесе мораль философы және иллаһи поэзия өкілі ғана емес, ұлттық сананы отарлық тәуелділіктен арылтуға ұмтылған ойшыл-көркемгер ретінде танылады. Оның поэзиясы отарлық тәжірибені тікелей суреттемесе де, сол тәжірибенің адам санасында қалдырған ізін, рухани жарасын және одан шығу жолын терең көркемдік деңгейде көрсететін интеллектуалдық кеңістік болып табылады.

Қорытынды. Шәкәрім Құдайбердіұлы поэзиясындағы «ояну» мотивін постотарлық әдебиет теориясы аясында қарастырған бұл зерттеу ақын мұрасының көркемдік, философиялық және дүниетанымдық әлеуетін жаңа қырынан тануға мүмкіндік берді. Жұмыста Шәкәрім шығармашылығы тек ағартушылық немесе моральдық насихат деңгейінде шектелмей, отарлық жағдайдағы ұлттық сананың ішкі серпілісін бейнелеген терең интеллектуалдық құбылыс ретінде бағаланды.

Зерттеу нәтижелері Шәкәрім поэзиясындағы ояну идеясының көпқабатты сипатын айқын көрсетті. Ақын үшін ояну – бір мезеттік серпіліс немесе сыртқы білімге қол жеткізу емес, ең алдымен, адам санасының еркіндікке ұмтылуы, танымдық тәуелділіктен арылуы және рухани жауапкершілікті мойындауы. Бұл мотив лирикалық субъектінің қалыптасуында, поэтикалық үндеудің ұйымдасуында, өлең құрылымының логикалық қозғалысында және этикалық бағдардың айқындалуында негізгі поэтикалық тірек ретінде қызмет атқаратыны дәлелденді.

Постотарлықтұрғыданалдау Шәкәрімпоэзиясындағынадандықтысынауменғылымға үндеудің астарында жатқан терең тарихи-әлеуметтік мазмұнды ашуға мүмкіндік берді. Ақын сыртқы үстемдікті тікелей әшкерелеуден гөрі, отарлық жағдай қалыптастырған ішкі енжарлықты, саналық бодандықты басты қауіп ретінде көрсетеді. Осы арқылы Шәкәрім шығармашылығы рухани деколонизацияның көркем формасы ретінде айқындалып, ұлттық ойлау дербестігін қалпына келтіруге бағытталған ішкі қарсылық дискурсы ретінде бағаланды.

Зерттеу барысында Шәкәрімнің ғылым туралы көзқарасы да жаңаша пайымдалды. Ақын ғылымды абсолютті құндылық ретінде дәріптемей, оның адам ниетіне тәуелді амбивалентті табиғатын көрсету арқылы білім мен билік арақатынасының күрделілігін аңғартады. Бұл ұстаным Шәкәрімді постотарлық ой кеңістігіндегі сыншыл гуманизм өкілі ретінде танытады. Ғылымды дұрыс қолдану мәселесін адамгершілік өлшеммен байланыстыруы ақын поэзиясының этикалық салмағын арттырады.

Сонымен қатар, Шәкәрім поэзиясындағы табиғат метафоралары мен символдық жүйе оянған адамның мінез-құлқын, қоғаммен қарым-қатынасын бейнелейтін тұтас поэтикалық модель ретінде қарастырылды. Күн, ай, түн, су, от, жер, жел, бұлт бейнелері арқылы ақын адам болмысының тепе-теңдікке, жауапкершілікке және пайдалы әрекетке негізделген идеалын ұсынады. Бұл көркемдік жүйе ояну мотивінің тек идеялық емес, поэтикалық деңгейде де терең жүзеге асқанын көрсетеді.

Қорытындылай келе, Шәкәрім поэзиясындағы «оян» мотиві – күрделі әрі көпқабатты көркемдік құбылыс. Ол адамның рухани, интеллектуалдық және моральдық жетілуін біртұтас жүйеде қамтиды. Асылында, бұл ақын шығармашылығының идеялық өзегі әрі оның поэтикалық ойлау жүйесін ұйымдастыратын басты механизм. Бұл мотив арқылы Шәкәрім адамды да, қоғамды да сыртқы өзгерістер арқылы емес, ішкі сергектік пен саналы әрекет арқылы жаңғыртуға ұмтылады. Постотарлық әдебиет теориясы аясында жасалған бұл зерттеу Шәкәрім мұрасын қазіргі гуманитарлық ғылымның өзекті мәселелерімен сабақтастырып, қазақ әдебиеттануындағы Шәкәрімтану бағытының теориялық-әдіснамалық көкжиегін кеңейтеді. Ақын поэзиясы бүгінгі күні де рухани тәуелсіздік, ой еркіндігі және адамдық жауапкершілік мәселелерін қайта ойлауға жетелейтін мағыналы интеллектуалдық кеңістік болып қала береді.

Әдебиеттер

1. Мұхамедханов Қ. Көп томдық шығармалар жинағы. Алаш мұрасы. III том. – Алматы: Алаш, 2005. – 328 б.
2. Шаһкәрім. Үзілмеген үміт. III том. Құраст.: Клара Серікбаева. – Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008. – 664 б.
3. Шаһкәрім. Қажыма, ойым, қажыма. I том. Құраст.: Клара Серікбаева. – Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008. – 408 б.
4. Сәтбаева Ш. Шәкәрім Құдайбердиев. Библиографиялық зерттеу. – Алматы: Қазақ КСР Білім қоғамы, 1990. – 50 б.
5. Әдебиеттану терминдер сөздігі. Құраст.: З. Ахметов, Т. Шаңбай. Семей-Новосибирск, 2006. – 398 б.
5. Шаһкәрім. Өкінішті ғұмыр. II том. Құраст.: Клара Серікбаева. – Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008. – 432 б.
6. Еспенбетов А. Шығармалар жинағы. I том. Монография. – Астана: Фолиант баспасы, 2014. – 368 б.
7. Момынова Б. Шәкәрім шығармаларының тілі. Монография. – Алматы: Қазақ тілі баспасы, 2020. – 260 б.
8. Әдебиеттану терминдер сөздігі. Құраст.: З. Ахметов, Т. Шаңбай. Семей-Новосибирск, 2006. – 398 б.
9. Шаһкәрім. Өкінішті ғұмыр. II том. Құраст.: Клара Серікбаева. – Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008. – 432 б.
10. Сейсенұлы Д. Шәкәрім. Ғұмырнамалық баян. – Астана: Фолиант баспасы, 2007. – 264 б.
11. Сыдықов Е. Шәкәрім. Ғылыми-танымдық зерттеу. – Алматы: ҚР БҒЖ ФСДИ 2013. – 441 б.
12. Шәкәрім. Қазақ айнасы. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2002. – 296 б.
13. Шәкәрім. Иманым. – Алматы: Арыс, 2000. – 320 б.
14. Әбдиманұлы Ө. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 408 б.
15. Caid E. Orientalism. – New York: Vintage Books, 1978, 368 p.
16. Baibolov A., Abisheva S., Sabirova D., Saparova A., Sametova Zh., Toktarbay Y., National Code in the Literature of Kazakhstan and Central Asia. September 2025, Qubahan Academic Journal. № 5(3). – P. 547-558. DOI: [10.48161/qaj.v5n3a2103](https://doi.org/10.48161/qaj.v5n3a2103)
17. Шәкәрімтану мәселелері. Сериялық ғылыми жинақ. III том. Құраст.: Т. Шаңбай. – Алматы: Раритет, 2007. – 376 б.
18. Саурықов Е, Тамабаева Қ., Елубаева Р. Шерхан Мұртаза мен Шәкәрім Құдайберді діни тұжырымындағы ортақ сарындар // Еуразия Гуманитарлық институтының Хабаршысы. №1/2025. – Б. 142-154. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2025-1.14>

Е.Н. ТОКТАРБАЙ, Қ.А. АУБАКИРОВА, А.О. ТОКСАМБАЕВА

Университет Шакарим, Семей, Казахстан

МОТИВ «ПРОБУЖДЕНИЕ» В ПОЭЗИИ ШАКАРИМА

Аннотация. Статья посвящена поэзии философа и поэта Шакарима Кудайбердиева – ведущего ученика поэтической школы Абая, оставившего значительный след в истории казахской литературы. В статье комплексно анализируется поэтическая и мировоззренческая природа мотива «пробуждения» в поэзии Шакарима в контексте современной постколониальной теории литературы. Несмотря на то, что творчество поэта с момента его официальной реабилитации в истории национальной литературы систематически исследуется, проблемы духовной зависимости, колонизированного сознания, внутреннего пробуждения и свободы мышления в его поэзии до сих пор требуют специального рассмотрения с постколониальной теоретической позиции.

Цель исследования – определить мотив «пробуждения» в поэзии Шакарима не только как просветительский или нравоучительный призыв, но и как художественно-познавательный концепт, направленный на пробуждение национального сознания, сформированного в условиях колониального опыта. Для достижения поставленной цели дидактико-философские стихотворения поэта, а также его размышления о науке и невежестве, человечности, ответственности, соотношении знания и власти анализируются на основе поэтических текстов. В статье применяются текстуально-герменевтические, поэтико-структурные, семантические и концептуальные методы анализа, что позволяет выявить функции мотива пробуждения в формировании лирического субъекта, организации поэтического призыва, этической ориентации и пробуждении национального сознания. Кроме того, с использованием сравнительно-типологического подхода показано место и своеобразие идеи пробуждения в поэзии Шакарима в контексте казахской просветительской традиции.

В результате исследования творчество Шакарима обосновывается как художественная форма духовной деколонизации в рамках постколониальной теории литературы. Мотив пробуждения в его поэзии рассматривается как дискурс внутреннего сопротивления, направленный прежде всего на преодоление ментальной зависимости, а не только внешнего колониального господства.

Отказ поэта от восприятия науки как абсолютного блага и его понимание ее как силы, зависящей от человеческого намерения, поднимают Шакарима на уровень мыслителя, критически осмысливавшего взаимоотношения знания и власти.

Статья вносит вклад в переосмысление поэзии Шакарима в контексте современных постколониальных исследований, раскрывая ее художественный и философский потенциал с новой теоретической перспективы. Результаты исследования методологически обогащают направление шакаримоведения в казахском литературоведении и способствуют рассмотрению поэтического наследия поэта в контексте современного гуманитарного знания.

Ключевые слова: Шакарим Кудайбердиев, теория мотива, мотив пробуждения, постколониальная литература, интеллектуальное сознание, историческая память, кодекс чести.

Y.N. TOKTARBAY, K.A. AUBAKIROVA, A.O. TOXAMBAYEVA

Shakarim University, Semey, Kazakhstan

THE MOTIF OF «AWAKENING» IN SHAKARIM'S POETRY

Annotation. This article examines the poetry of the philosopher-poet Shakarim Qudaiberdyuly, a leading disciple of Abai's poetic school and a prominent figure in Kazakh literary history. The study offers a comprehensive analysis of the poetic and ideological nature of the motif of «awakening» in Shakarim's poetry within the framework of contemporary postcolonial literary theory. Although the poet's works have been consistently studied since his official rehabilitation in the national literary

canon, issues of spiritual dependency, colonized consciousness, inner awakening and freedom of thought in his poetry still require focused examination from a postcolonial theoretical perspective.

The aim of the study is to conceptualize the motif of «awakening» in Shakarim's poetry not merely as an educational or moral exhortation, but as an aesthetic and epistemological concept aimed at revitalizing national consciousness shaped under colonial conditions. To achieve this goal, the poet's didactic-philosophical poems and his reflections on science and ignorance, humanity, responsibility and the relationship between knowledge and power are analyzed through close reading of poetic texts.

The article employs textual-hermeneutic, poetic-structural, semantic and conceptual methods of analysis to reveal the functions of the awakening motif in shaping the lyrical subject, organizing poetic address, providing ethical orientation and stimulating national consciousness. In addition, a comparative-typological approach is used to demonstrate the position and distinctive features of the idea of awakening in Shakarim's poetry within the Kazakh Enlightenment tradition.

The findings substantiate Shakarim's oeuvre as an artistic form of spiritual decolonization in the context of postcolonial literary theory. The motif of awakening is interpreted as a discourse of inner resistance aimed primarily at overcoming mental dependency rather than merely opposing external colonial domination.

By refusing to perceive science as an absolute good and instead conceptualizing it as a force dependent on human intention, Shakarim emerges as a thinker who critically assessed the relationship between knowledge and power.

The article contributes to the re-evaluation of Shakarim's poetry within contemporary postcolonial studies, revealing its artistic and philosophical potential from a new theoretical perspective. The results enrich the methodological foundations of Shakarim studies in Kazakh literary scholarship and facilitate the integration of the poet's legacy into the broader landscape of modern humanities.

Keywords: Shakarim Qudaiberdyuly, motif theory, motif of awakening, postcolonial literature, intellectual consciousness, historical memory, moral code.

References

1. Mühamedhanov Q. Köp tomдық ғығармалар жинағы. Алаш мұрасы. III том. – Almaty: Алаш, 2005. – 328 b.
2. Шәкәрім. Ұзылмеген үміт. III том. Құраст.: Клара Серікбаева. – Almaty: Halyqaralyq Abai kluby, 2008. – 664 b.
3. Шәкәрім. Қажыма, ойым, қажыма. I том. Құраст.: Клара Серікбаева. – Almaty: Halyqaralyq Abai kluby, 2008. – 408 b.
4. Cätbaeva Ш. Шәкәрім Құдайбердиев. Библиографиялық зерттеу. – Almaty: Qazaq KSR Bılım qoғamy, 1990. – 50 b.
5. Ädebiettanu terminder sözdıǵı. Құраст.: Z. Ahmetov, T. Şañbai. Semei-Novosibirsk, 2006. – 398 b.
5. Шәкәрім. Ökınıştı ğümyr. II том. Құраст.: Клара Серікбаева. – Almaty: Halyqaralyq Abai kluby, 2008. – 432 b.
6. Espenbetov A. Шығармалар жинағы. I том. Monografia. – Astana: Foliant baspasy, 2014. – 368 b.
7. Momynova B. Шәкәрім шығармаларының тılı. Monografia. – Almaty: Qazaq tılı baspasy, 2020. – 260 b.
8. Ädebiettanu terminder sözdıǵı. Құраст.: Z. Ahmetov, T. Şañbai. Semei-Novosibirsk, 2006. – 398 b.
9. Шәкәрім. Ökınıştı ğümyr. II том. Құраст.: Клара Серікбаева. – Almaty: Halyqaralyq Abai kluby, 2008. – 432 b.
10. Seisenuly D. Шәкәрім. Čümyrnamalyq baian. – Astana: Foliant baspasy, 2007. – 264 b.
11. Sydyqov E. Шәкәрім. Čylymi-tanymdyq zertteu. – Almaty: QR BČJ FSDİ 2013. – 441 b.
12. Шәкәрім. Qazaq ainasy. Öleñder men poemalar. – Almaty: Atamura, 2002. – 296 b.
13. Шәкәрім. İmanym. – Almaty: Arys, 2000. – 320 b.
14. Äbdimanuly Ö. HH ғасыр basyndaǵy qazaq ädebietı. – Almaty: Qazaq universiteti, 2012. – 408 b.

15. Said E. Orientalism. – New York: Vintage Books, 1978, 368 p.
16. Baibolov A., Abisheva S., Sabirova D., Saparova A., Sametova Zh., Toktarbay Y., National Code in the Literature of Kazakhstan and Central Asia. September 2025, Qubahan Academic Journal. № 5(3). – P. 547-558. DOI: [10.48161/qaj.v5n3a2103](https://doi.org/10.48161/qaj.v5n3a2103)
17. Şākārimtanu мәseleleri. Serialyq ğylymi jınaq. III tom. Qūrast.: T. Şañbai. – Almaty: Raritet, 2007. – 376 b.
18. Sauryqov E, Tamabaeva Q., Elubaeva R. Şerhan Mūrtaza men Şākārim Qūdaiberdī dīni tūjyrymyndaǵy ortaǵ saryndar // Eurazia Gumanitaryq institutynyñ Habarşysy. №1/2025. – B. 142-154. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2025-1.14>

Авторлар туралы мәлімет:

Тоқтарбай Елдос Нүсіпұлы – гуманитарлық ғылымдар магистрі, Шәкәрім университетінің ғылыми қызметкері, Семей, Қазақстан.

Тоқтарбай Елдос Нусипулы – магистр гуманитарных наук, научный сотрудник университета Шакарима, Семей, Казахстан.

Toktarbay Yeldos Nusipuly – master of Humanities, research associate at Shakarim University, Semey, Kazakhstan.

Әубәкірова Қарлығаш Әділханқызы – философия докторы (PhD), Шәкәрім университетінің аға оқытушысы, Семей, Қазақстан.

Аубакирова Карлығаш Адильхановна – доктор философии (PhD), старший преподаватель университета Шакарима, Семей, Казахстан.

Aubakirova Karlygash Adilkhanovna – Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer at Shakarim University, Semey, Kazakhstan.

Тоқсамбаева Айман Омарқанқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Шәкәрім университетінің профессоры, Семей, Қазақстан.

Токсамбаева Айман Омаркановна – кандидат филологических наук, профессор университета Шакарима, Семей, Казахстан.

Toxambayeva Aiman Omarkanovna – Candidate of Philological Sciences, Professor at Shakarim University, Semey, Kazakhstan.